

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

Josip UŽAREVIĆ (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
Odsjek za istočnoslavenske jezike i književnosti)

IDEJA TIJELA

(NA PRIMJERIMA IZ *SLUČAJA KUKOCKOGA* LJUDMILE
ULICKE)

Primitljeno: 31. 1. 2014.

UDK 821.161.1.09Ulicka, Lj.

Termin tijelo neobično je razveden, baš kao što su to i konceptualizacije koje pokriva taj termin. Tako se s jedne strane može izdvojiti sfera neživih tijela (predmet znanosti poput fizike, astrofizike, matematike), s druge – sfera živih tijela (predmet biologije i medicine), a s treće – široko područje “kulturnih tijela” (mitologija, religija, filozofija, književnost). U raspravi će osobito mjesto zauzeti pokušaj da se razumije “poetika tijela” u romanu Ljudmile Ulicke *Slučaj Kukockoga* (*Kazus Kukockoga*, 2001).

Ključne riječi: tijelo, kultura, Ljudmila Ulickaja, *Slučaj Kukockoga*

7

1. TIJELO KAO TERMIN

Termin *tijelo* pojavljuje se u mnogim znanstvenim i duhovnim područjima – od fizike, astronomije, biologije, medicine do matematike (algebre, geometrije), filozofije i teologije. Razumijemo li pod tijelom u najširem smislu trodimenzionalan, materijalan, u sebe zatvoren (diskretan) oblik koji supostoji s okolnim prostorom, donekle može čuditi činjenica da termina *tijelo* nema, na primjer, u tradicionalnoj geografiji.¹

Svaki termin može biti shvaćen kao čvor u metajezičnoj mreži koja služi znanostima da spoznajno-istraživački prekriju određena područja materijalne ili duhovne stvarnosti. Ovisno o znanstveno-metajezičnome kontekstu, tj.

¹ Objekti geografskih istraživanja jesu prostorne strukture na zemaljskoj površini – rijeke, nizine, brda, šume, gradovi, sela. Njih je zaista teško nazvati tijelima. Samo bi se obitelj, kao mogući predmet socijalne geografije, mogla na neki način smatrati “tijelom”, jer u Bibliji piše: “Stoga će čovjek ostaviti oca i majku da prione uz ženu svoju, i bit će njih dvoje jedno tijelo” (Post 2,24).

o terminologijskoj mreži, *tijelo* dobiva različita značenja i konceptualizacije. Tako će se *kozmička tijela* u astrofizici (planeti, zvijezde, asteroidi, zvjezdana prašina) razlikovati od *živih tijela* (organizama) u biologiji ili medicini (ljudi, životinje), a još više od *besmrtnih tijela bogova* (i *polubogova*) u mitologiji, ili pak od različitih *društvenih* i *državnih tijela (organa)* odnosno *institucija*.

Bez obzira na to što se tijela razumiju na različite načine i što su po odredbi odijeljena jedna od drugih i od okolne sredine, ona se mogu u nekome smislu razmatrati i kao tjelesni kontinuumi odnosno tipovi.

Tako se npr. u fizici, astrofizici i njima srodnim znanostima tijela shvaćaju kao neorganski materijalni objekti prirode i svemira. Takva tijela imaju masu, energiju, silu i pokretna su. Na području fizike elementarnih čestica osobito je zanimljiv problem nastanka mase. (Masu pak valja, s prirodoznanstvenoga motrišta, smatrati jednim od osnovnih atributa tijela.) O dramatismu i značenju te problematike govori nedavno otkriće Higgsova bozona, subatomske čestice koja je "odgovorna" za nastanak mase drugih elementarnih čestica, a isto tako i za svoju vlastitu masu. Otkriće se dogodilo u istraživačkome centru CERN 2012/2013. godine (v. Denegri 2013; Puljak 2013). Pamtimo li pritom da je Einstein utvrdio ekvivalentnost mase i energije ($E = m \times c^2$),² tada ta činjenica, promotrena s aspekta problematike tijela, upućuje ne samo na to da je tijelo pohranilište energije nego i na to da se ono u cijelosti može pretvoriti u nekakav drugi, ne-tjelesni oblik postojanja.

Za razliku od fizike i njoj srodnih znanosti, biologija i medicina ne proučavaju mrtvu materiju, nego živu. Ovdje je riječ o višoj razini organizirane materije, tj. o živim tijelima. Pritom valja uočiti i istaknuti činjenicu da svi dosad poznati oblici života trebaju tijelo. Drugim riječima, život kao da zahtijeva materiju i kao da traga za njom kako bi se u njoj mogao očitovati. Usto je život bitno tjelesan i u smislu da se ne očituje u *materiji općenito*, nego upravo u *uobličenoj, diskretnoj, zatvorenoj materiji*. Stoga je život – upravo zahvaljujući utjelovljivanju – raspršen, prostorno raz-središten (de-koncentriran; usp. Užarević 2011: 13).

Biologijsko razumijevanje tijela usredotočuje se na istraživanje različitih tjelesnih funkcija i struktura: začće, razvitak, razmnožavanje, organe i njihov sastav, bolesti i deformacije, izdržljivost, implantate (ovdje je osobito zanimljivo pitanje *kiborga* koji u organsku strukturu tijela ugrađuju umjetno-neorganske dijelove ili zamjenske organe). Ali sam pojam *živo*

² Kad je riječ o toj slavnoj Einsteinovoj formuli, primijetimo da je već Gottfried Wilhelm Leibniz u 17. stoljeću definirao energiju (po njegovoj terminologiji – *živu silu*) kao umnožak mase i kvadrata brzine, tj. $E = m \cdot v^2$ (Lejbnic 1982: 252–253; Kutleša 2012: 283).

tijelo (*živi materijalni oblik*), koji je ovdje ishodišni, pretpostavlja ili predviđa dualizam *tijelo – duša*, a taj se dualizam, kad je riječ o razumijevanju tijela, u još izrazitijim oblicima pojavljuje na sljedećoj razini – filozofskoj, religijskoj, općekulturnoj. Ovdje se govori ne samo o živu (biološkome) tijelu nego i o oduhovljenu tijelu, tj. o tijelu koje ima svijest, duh, um, razum, intelekt. Štoviše, tijelo ovdje postaje aktivan čimbenik kulture u najširem smislu riječi. Ono ima središnju ulogu u gospodarskoj domeni, u sportu, umjetnosti (ples, balet, kazalište, slikarstvo, glazba), modi. Cjelokupnu arhitekturu valja promatrati kao ljudsko tijelo prošireno do gigantskih dimenzija.

Osobito treba upozoriti na povezanost tijela i govora (jezika). Pluća, grkljan, usna šupljina (u kojoj je smješten jezik – najaktivniji govorni organ, ali i zubi) te nosna šupljina, usne – to su samo najvažniji tjelesni organi koji tvore govorni aparat. U taj kontekst ulazi i sličnost ljudskoga tijela s elementima pismenoga jezika, npr. s oblikom pojedinih slova ili s grafičkim izgledom teksta (usp. Užarević 2011: 191–193). Pritom ne treba zaboraviti da mozak nije samo najvažniji organ za proizvodnju govora, nego je isto tako sjedište svih ostalih funkcija ljudskoga tijela (i duha).

2. KONCEPTUALIZACIJA TIJELA

Zanimanje znanosti, filozofije, religije i umjetnosti za tijelo našlo je svoj izraz u terminima kao što su *filozofija tijela*, *fenomenologija tijela*, *teologija tijela*, *anatomija*, *fiziologija*. Usto se tijelo usko suodnosi s etičkom, estetičkom ili higijenskom domenom. Ipak, kao osnovno valja smatrati filozofsko (i teološko) pitanje o suodnosu duše i tijela, tj. o prvenstvu jednoga ili drugoga. Povijest europske filozofije i znanosti svjedoči o dvjema tradicijama koje su tražile (i još uvijek traže) odgovor na pitanje: prethodi li materija duši (duhu) ili, obrnuto, duša i duh služe kao osnova tijelu i materiji? Odgovor na to pitanje može se uzeti kao svojevrsan pokazatelj pripadnosti jednoj od dviju dominantnih ideologija-svjetonazora – materijalizmu ili idealizmu/spiritizmu (usp. Veljak 2011: 1164). O poteškoćama koje se pojavljuju pri pokušaju da se razriješi to kompleksno pitanje svjedoči Leibnizov stav iz njegovih *Teodicejskih ogleda o Božjoj dobroti, ljudskoj slobodi i podrijetlu zla*:

Iako ja ne priznajem da duša može mijenjati zakone tijela, ili da tijelo može mijenjati zakone duše, te sam uveo predestiniranu harmoniju kako bih izbjegao takvu promjenu, ipak dopuštam stvarnu sjedinjenost duše i tijela koja čini njegovu osnovu. Ta je sjedinjenost metafizička, dok je

sjedinjenost preko utjecaja (*influence*) fizička (Lejbnic 1989: 109; usp. i Gricanov 2001: 827).

Dakako, duhovna povijest Zapada poznaje i druge tradicije razumijevanja tijela, a ne samo materijalističku i idealističku. Tako neki istraživači upućuju na razliku između starogrčke i biblijske tradicije. Za prvu je karakterističan dualizam (*duša – tijelo*), pa čak i trihotomizam (*duh – duša – tijelo*), dok Biblija ističe jedinstvo tijela i duše u cjelovitu čovjeku: "Stari zavjet ne pozna pojam tijelo, nego dvjema riječima, 'tijelo' i 'duša = dah života' izvorno označuje jednoga i stalno cijelog čovjeka". Biblijsko shvaćanje "ne dopušta (pa ni ondje gdje se prije pravog poznavanja uskrsnuća tijela misli na neki daljnji život umrlih u sjeni 'šcola') nekakav govor o čistom 'imanju' nekoga vanjskoga tijela koje pripada našem 'ja' kao 'instrument': čovjek 'jest' i tijelo" (Rahner i Vorgrimler 1992: 612–613). Tek će novozavjetna teologija Svetoga Pavla razlikovati pojmove *soma* i *sarx*. *Soma* označuje zemaljsko i nebesko tijelo shvaćeno kao cjelovit (jedinствен) čovjek. Bez obzira na to što je i takvo tijelo izvrgnuto požudama, grijehu i smrti, ono je ipak predodređeno da uskrsne, tj. da se uzvisi i preobrazi. *Sarx*, naprotiv, upućuje na propadljivi moment u tijelu, na "mjesto" gdje se smješta grijeh, tj. na ono zemaljsko u čovjeku (isto: 613).

10

Ipak valja sumnjati u to da je moguće povući jasnu granicu između grčkog i biblijskog shvaćanja tijela. Tako je u okviru grčke filozofije teško poistovjetiti Aristotelovu koncepciju tijela, u kojoj su supstancija i forma nerazdvojno povezane, s Platonovom koncepcijom, u kojoj je svijet ideja načelno odvojen od stvarnoga svijeta. A u Bibliji, s druge strane, ima relativno mnogo mjesta – osobito u novozavjetnim spisima – koja upućuju na nepomirljivost duha i tijela, npr. "Bdijte i molite da ne upadnete u napast! Duh je [grč. *pneŭma*, lat. *spiritus*], istina, voljan, no tijelo je [grč. *sarks*, a ne *sōma*; lat. *caro*, a ne *corpus*] slabo" (Mt 26,41). U teologiji apostola Pavla, kako je već rečeno, ne samo da su suprotstavljeni tijelo i duh nego i tijelo ima dva suprotstavljena obilježja – ono može biti *sveto* (*posvećeno*) i *grešno*; u ruskopравoslavnoj terminologiji: *osvjaščennoe telo* i *grebovnaja plot'* (tako se prevode grčke riječi *soma* i *sarks*).

3. FENOMENOLOGIJA TIJELA³

Zanemarimo li unutarnje proturječne termine tipa *inteligibilno tijelo* ili *duhovno tijelo* (Ogurcov 2010), tijelo se najčešće određuje spojem ovih obilježja: tvarnost (neproničnost, masa), trodimenzionalna protežnost, razgraničenost (diferenciranost, uobličeno). Polazeći od tih parametara, tijelo možemo definirati kao trodimenzionalnu materijalnu supstanciju ograničenu sa svih strana. No budući da se takva odredba može ticati bilo koje stvari ili predmeta, pojam tijela treba obvezatno proširiti nizom drugih važnih obilježja, ponajprije povezanih sa životom i oduhovljenošću.

Kako je već rečeno, ideja granica tijela podrazumijeva da je svako tijelo – oblik (na to je upozoravao već Aristotel). To znači da je tijelo prostorno, vremenski i strukturno zatvoreno. Zauzimajući tek dio prostora, tj. svoje mjesto, tijelo odvaja sebe od okolnoga prostora (koji može uključivati i druga tijela), ali istodobno životno ovisi o njemu (osiguravanje hrane i vode, pripadnost kolektivu). Stoga se i može reći da je tijelo (zajedno s mjestom) svijen prostor, a prostor da je – razvijeno tijelo (mjesto).⁴ Ta analogija dobiva sadržajno proširenje u tvrdnji da je tijelo mikrosvijet u kojem se zrcali makrosvijet (univerzum).

Stoga govoreći o tijelu valja istaknuti važnost pojma/fenomena *mjesto*. Jedan od osnovnih zakona fizičkoga makrosvijeta utvrđuje da dva tijela ne mogu u isto vrijeme zauzimati jedno mjesto, kao što ni jedno tijelo ne može istodobno biti na dva mjesta.⁵ Za razliku pak od neživih predmeta i stvari koji pasivno zauzimaju svoje mjesto u prostoru, živo je tijelo, po mišljenju Helmutha Plessnera, “‘uzdignuto’ nad plohom svojega postojanja – ono ima mjesto življenja koje fenomenološki utvrđuje” (prema Gricanov 2001: 828). Dok je dakle tijelo supostavljivo s mjestom, materiju je moguće supostaviti s prostorom. Dobiva se ovakva analogija: *tijelo – materija = mjesto – prostor*, gdje *tijelo* i *mjesto* treba tretirati kao svojevrstnu individualizaciju (personalizaciju) *materije* i *prostora*. S toga je motrišta opravdano govoriti o jednolikosti/jednosti materije i o mnogolikosti/mnoštvenosti tijelâ (usp. Ogurcov 2010). Utoliko i *mjesto* treba shvaćati kao onaj dio prostora što ga

³ Pod fenomenologijom razumijem pronalaženje i istraživanje mreže (sustava) bitnih obilježja (atributa) neke pojave – u našem slučaju tijela.

⁴ Istu logiku primjenjujemo na suodnos *riječi* i *jezika*: riječ je svijeni jezik, a jezik je razvijena riječ.

⁵ Što se pak tiče fizičkoga mikrosvijeta (tzv. elementarnih čestica), kvantna mehanika utvrđuje – i teorijski i eksperimentalno – da su takve situacije ondje moguće.

zauzima određeno tijelo, predmet ili stvar. Slijedimo li tu logiku, moguće je tvrditi da *smrt tijela* znači njegovu pretvorbu odnosno razgradnju u materiju, tj. u (okolni) prostor, a da *postanak tijela* podrazumijeva usredotočivanje i organiziranje materije na jednome mjestu.

S uzajamnim odnosom tijela i prostora (npr. ponašanje tijelâ na Zemljinj površini) povezana su druga bitna obilježja živoga tijela: pokretljivost, inercija, simetrija, orijentacija (o tome v. poglavlja: "Prostorno kodiranje vrijednosti", 13–20; "Prostor, tijelo, mozak. Problem orijentacije", 60–76; "Aristotelova iluzija. Prilog fenomenologiji percepcije", 77–99 u Užarević 2012).

Kada govorimo o granicama živoga tijela, treba razlikovati *unutarnji prostor tijela* i *izvanjski prostor okolne sredine*. Tu je važno uočiti da samo tijelo unutar sebe razlikuje vlastitu površinu (kožu, vanjske organe) i utrobu (unutarnje organe). U prezentaciji i samoprezentaciji tijela glavna uloga pripada mozgu. Upravo mozak, u kojem nastaje ne samo *ideja tijela* nego i neurofiziološko (elektrokemijsko) zastupništvo tijela "točka za točku" (somatotopija – tzv. *homunculus*; usp. i pojam *sbema tijela*), gradi *unutar sebe* ne samo razliku među unutarnjim i izvanjskim dijelovima tijela nego i razliku između tijela i izvanjskog (izvantjelesnog) prostora. Rezultat je paradoksalna imanentnost transcendentnoga, gdje se izvanjski svijet (pa čak i radikalno izvanjski – transcendentni – svijet) uspostavlja u ljudskome mozgu, tj. u unutarnjem prostoru tijela (v. poglavlje "Neurosemiotičko tijelo" u Užarević 2005: 256–269). Opreka *unutarnje – izvanjsko* usko se prepleće s oprekom *svoje – tuđe*, gdje se također otvara prostor za paradokse: *tuđe* se pronalazi u okvirima *svojega*, a *svoje* se često očituje u *tuđem*.

12

4. SLUČAJ KUKOCKOGA LJUDMILE ULICKE

Glavni je junak u romanu *Slučaj Kukockoga* Ljudmile Ulicke⁶ – gineko-log-znanstvenik. On ima dar *unutarnjega viđenja* (rus. *vnutrividenie*) ("Već

⁶ Ljudmila Evgen'evna Ulickaja, rođena 1943. godine u Baškiriji, jedna je od najpoznatijih i najčitanijih suvremenih ruskih spisateljica. Završivši Biološki fakultet Moskovskoga državnoga sveučilišta, radila je neko vrijeme u struci, a od 1970. godine bavi se samo umjetničkim i umjetničko-organizacijskim poslovima. Pripovijetke objavljuje od kraja 1980-ih. U Rusiji i inozemstvu postala je priznatom tek početkom 1990-ih – nakon objavljivanja pripovijesti *Sonjica* (*Sonečka*, 1992). Osim više pripovjednih zbirki autorica je romanâ *Medeja i njezina djeca* (*Medeja i ee deti*, 1996), *Slučaj Kukockoga* (*Kazus Kukockogo*, 2001), *Daniël Štajn*,

od prvih dana trudnoće on je vidio zametak kao svijetao svijetloplavi oblacić"; Ulickaja 2007: 15) i duboko razmišlja o "ustrojstvu svega živoga" (10), osobito o utjelovljivanju ljudskoga bića. S njegova je motrišta postojala

viša bezimena mudrost u tome da od jedne jedine stanice, koja je nastala od malo pokretne i malko razlivene jajne stanice, okružene zrakastim vijencem folikularnih stanica, i dugonosoga spermatozoida s vretenastom glavicom i spiralnim pokretnim repom, neminovno nastaje ljudsko biće, polumrtno, drečavo, od tri i pol kilograma, a iz njega se, podvrgavajući se istomu tomu zakonu, razvija genij, izrod, ljepotica, zločinac ili svetac... (25–26)⁷

4.1. TREĆE STANJE

Jednako tako važnu ulogu u (re)konstrukciji *ideje tijela*, odnosno njegova nastanka i razvitka, ima drugi glavni lik romana – Elena Georgievna, žena Pavla Alekseviča Kukockoga. Elena Georgievna ide u red prekrasnih pozitivnih žena ruske književnosti – od Puškinove Tat’jane Larine ili Gončarovljeve Ol’ge Il’ine do Pasternakove Larise Antipove i dalje. Bez obzira na ozbiljne tjelesne i duševne nedostatke (u mladosti je izgubila maternicu, a u zrelosti je uzrastu postupno gubila pamćenje), ona u još većem stupnju nego njezin muž ima sposobnost vidjeti i doživljavati događaje i oblike natprirodne stvarnosti. Osim *jave* (normalnoga svakodnevnoga života) i *stanja sna* ona razlikuje i *treće stanje*, tj. *stanje ni sna ni jave*. S tim u vezi Elena Georgievna zapisuje u svoju bilježnicu: "Nisam se probudila, jednostavno nisam spavala" (108); "Što je to bilo? San? Nije san? Ni jedno ni drugo. Nešto treće. Ne znam kako to imenovati. To treće stanje u odnosu na koje su i san i bdijenje podjednako udaljeni..." (119); "Java i san su kao lice i naličje jedne tkanine. A kako stoji stvar s trećim stanjem? To je kao u tehničkom crtanju – pogled odozgo?" (119).⁸ Stvari u snu, bez obzira na to što se "ne kvare i ne stare", "lišene su svojega bitka"; ali stvari povezane s trećim stanjem postižu

prevoditelj (Daniel’ Štajn, prevodčik, 2006) i dr. Neka od tih djela prevedena su i na hrvatski: *Sonječka i druge priče* (Zagreb, 2009), *Veseli sprovod* (Zagreb, 2008), *Slučaj Kukocki* (Zagreb, 2010), *Daniel Stein, prevoditelj* (Zagreb, 2013), *Iskreno vaš, Šurik* (Zagreb, 2015).

⁷ Bez obzira na duboko razumijevanje logike života, Pavel Aleksevič Kukockij ozbiljno je pripremao projekt legalizacije medicinskih abortusa, želeći izbjeći tragične posljedice kriminalnih (nelegalnih) abortusa. Upravo je oko pitanja abortusa, protiv kojeg je odlučno bila žena Pavla Alekseviča, došlo do fatalnoga razdora u obitelji Kukockih.

⁸ Elena je Georgievna po struci tehnička crtačica.

“određeno savršenstvo”, pa tako, na primjer, bakina čaša postaje osobom kao što je to i sama baka (120–121).

Upravo zahvaljujući iskustvu trećega stanja, što ga Elena Georgievna u dijelu romana naslovljenu “Prva Elenina bilježnica” naziva Velikom Vodom, opisuje se “ja” embrija i njegova životna sredina prije rođenja (što svakako treba povezati s tzv. *oceanskim osjećajem*):

Najvažnije je – zadovoljstvo. [...] To je bila ugodna, plodna sredina koja se sva sastojala od bubrenja, izlivanja i djelomična razlaganja mene u drugome, drugoga u meni... [...] a tijelo sa svim njegovim hladetinstim žilama [...] koje je nanovo nastajalo unutar mogega tijela [*ploti*], cijelo to kompleksno uređeno tijelo žudjelo je da se smanji, ode, da se sakrije od vlažnoga užasa koji je poput oceana prekrivao površine svih tijela... (126–127)

Dalje teče komplicirana procedura izokretanja unutarnjih dijelova “kompleksno uređena tijela” prema van, a izvanjskih – prema unutra:

Te dvije želje išle su ususret jedna drugoj – središte, prožeto užasom iznutra, hrlilo je prema van, a tjelesni dio, nastojeći se sakriti od užasa izvanjskoga, hrlilo je unutra; i u trenutku potpune neizdržljivosti cijelo se moje biće stisnulo, smanjilo i pokrenulo – ja sam se izokretala naopačke te sam se odmah dosjetila da se zajedno sa mnom izokreće čitav svijet... [...] i ja sam, upravo kao roditelja, nastojala da se izokrenem što bolje, sakrivši u nutrini sve svoje izvučene organe koji su prije slobodno lebdjeli u vodama te sam gurala van svoje skrovite dijelove. (127)

Kako se čini, ovdje smo svjedoci nastanka tijela embrija. Zajedno s izokretanjem prema van aktivira se faktor vremena:

[...] morala sam se žuriti. U tome utjelovljivanju, koje još nije bilo dovršeno, već je tiktakala, već je pokazivala nevidljive međe nova protega – vrijeme. Nastojala sam požuriti se – i nekakva nevidljiva opna raspukla se sa zaglušnim zvukom. Ja sam se izokrenula. Izokrenula sam se prema van [...] Golema je novina bila u tome da je tijelo, koje se obično razmješta oko svojega neodređenoga središta, sad u cijelosti bilo unutra, a moja se skrovita nutrina našla vani te je svojom nanovo stečenom površinom osjećala slabu struju, lagano kretanje. Možda moje tijelo, priviknuto da iz izvanjskoga svijeta izvlači sve što mu je bilo potrebno za izgradnju i kretanje, nije u cijelosti otišlo unutra: u najmanju je ruku jedan velik otvor ostao na površini i automatski se rastvorio. Nisu vlaga ni voda, nego je zrak ispunio moje unutarnje tijelo; ono se malco napuhnulo, a zatim se opet stisnulo. Započelo je disanje. [...] na mojoj novoj površini nešto se odlijepilo za nove otvore i ja sam ugledala Svjetlost. [...] Postala je Svjetlost. I postale su oči. (127–128)

Citirana je mjesta zanimljivo usporediti s napomenom Vladimira Toporova u njegovoj studiji "Prostor i tekst". Ondje je riječ o različitim aspektima i vrstama prostora, među ostalim i o suodnosu prostora s tijelom (i "svijeću") embrija:

Konačno, "prenatalno" je pamćenje moglo, možda, utvrđivati razliku dvaju prostranstava – izvanjskoga i unutarnjega – i drukčije, aktualizacijom ideje tijela (zametka) kao *granice* koja odvaja unutarnji, "utrobni" prostor (unutarnje tjelesne šupljine) od izvanjskoga (onoga što je izvan tijela). Pritom su negativni ili pozitivni vanjski ili unutarnji impulsi (podražaji, utjecaji) i njima korespondentne unutarnje i izvanjske reakcije organizma na svoj način dodatno utvrđivali *graničnu* funkciju tijela koja je [funkcija] pretpostavljala postojanje dvaju različitih prostora. Prirodno, ta se shema mogla ekstrapolirati i prema van – u kozmološku sferu. U biti, ta dva prostora neizbježno nastaju u procesu orijentacije koja kao svoju posljedicu ima urednost prostorne slike svijeta. [...] Ipak treba istaknuti da je težnja za orijentacijom neusporedivo dublja od ljudske prirode; ona je utkana u sam psihizam fenomena života (počevši od jednostaničnih oblika, usp. različite tropizme i slične pojave). (Toporov 1983: 247–248)

4.2. VREMENSKO KODIRANJE TJELESNIH PROGRAMA

Već na početku romana Ulickaja nas preko glavnoga junaka upućuje na to da se sedmi dan nakon uspjela spajanja jajne stanice i spermatozoida loptast spoj stanica razdvaja na dva listića – unutarnji i vanjski, pa se s njima počinju događati "izvanredne stvari": oni se svijaju, razvezuju, preokreću, formiraju čvoriće... No u osobitoj je mjeri istaknuta vremenska ugođenost tih procesa: sve što se događa u prvim danima embrija ponavlja se "s neviđenom preciznošću, milijune i milijune puta bez iznimke" (25), tj. "stanične diobe zametka zaista se događaju s točnošću satnoga mehanizma" (145).

Vremenska kodiranost (šifriranost) tjelesnih programa jasno je izražena i u zadanome redoslijedu (vremenskome algoritmu) pojavljivanja i očitovanja pojedinih funkcija poslije rođenja. Tako npr. refleks sisanja mora prethoditi refleksu žvakanja. Isto to načelo "pravovremenosti" (starogrčki *kairos*) djeluje i na razini razvitka kognitivnih sposobnosti. Najdojmljiviji je primjer tzv. vučje djece. Ako djeca u uzrastu od dvije do pet godina ne aktiviraju program za učenje jezika, ona zauvijek gube mogućnost da nauče bilo koji jezik (Ivanov 1999: 262; Užarević 2005: 262; Užarević 2011: 51–52). To isto događa se djeci s urođenom centralnom sljepoćom koja nastaje zbog ozljede dijelova mozga odgovornih za zornu percepciju izvanjskoga svijeta:

ona su osuđena da budu idioti jer ne mogu ostvariti druge sposobnosti mozga koje se prenose genetski; to je stoga što kao "ulaz" u taj sustav služe signali dobiveni izvana (Ivanov 1999: 490; Užarević 2005: 263; Užarević 2011: 52).

Ulickaja pak u svojem romanu navodi primjer hodanja:

Eto, ono je [dijete] dozrelo za hodanje – omogućite mu da načini prvi korak. U suprotnome ono, poput djeteta odrasla među životinjama, neće naučiti hodati na dvjema nogama te će se kao životinja kretati četveronoške. (150)

4.3. IZNUTRA VAN I IZVANA UNUTRA: UZAJAMNA UVJETOVANOST UNUTARNJEGA I IZVANJSKOGA I NJIHOVO POČETNO JEDINSTVO (ISTOST)

16

Ljudmila Ulickaja ističe fundamentalnu uvjetovanost vremenskoga algoritma, tj. vremenske kodiranosti tjelesnih, psihičkih i duhovnih programa, o izvanjskoj sredini i o izvanjskim okolnostima u kojima se razvija čovjek (tijelo). Drugim riječima, bez obzira na to što se potencijal svih ljudskih sposobnosti smješta unutar genetskoga programa, odnosno u samu tijelu, on – taj potencijal – ne može, kao što smo vidjeli, biti ostvaren bez izvanjske intervencije u određenome trenutku ili u određenome razdoblju razvoja. Kako sam već isticao u drugim prigodama, jedni "programi" otvaraju prostor za druge, kompleksnije i zahtjevnije, tj. pokreće se mehanizam postupnoga uvođenja (izgradnje) struktura koji svjedoči ne samo o načelnoj raznomjesnosti nego i o raznovremenosti tih struktura (Užarević 2005: 263; Užarević 2011: 52). "Raznomjesnost" upućuje na nužnost da se *izvanjsko* i *tude* uključi u proces ostvarivanja *unutarnjega* i *svoje*ga. Drukčije rečeno, punina ostvarivanja neke tjelesne ili duševne funkcije pred-postavlja spajanje unutarnjega i izvanjskoga u jednu cjelinu.

Ulickaja piše: "Ako potrebe koje se bude u određenome uzrastu ne dobiju pozitivne podrške izvana, iz okolne sredine, one slabe, a, moguće je, i gase se" (149).⁹ Odatle postavka: "potrebe tako prethode nužnosti". To je moguće shvatiti na način da funkcije prethode strukturama. Na takvo tumačenje kao da potiče i sama Ulickaja koja citira Mandel'stamove stihove (ne posve točno): "Možda prije usana rodio se šapat, i u bezdrvnosti letjeli

⁹ Suvremena neurofiziologija u cijelosti potvrđuje takvo stanje stvari. Na primjer, sinaptičke veze u mozgu, koje odgovaraju pojedinim tjelesnim funkcijama, mogu se obnavljati ili nestajati – ovisno o realnoj uporabi ili neuporabi (zapostavljanju) tih funkcija.

su listovi..." (149).¹⁰ Ali svakoj potrebi koja nastaje i čuva se zahvaljujući unutarnjemu tjelesno-duševnomu ljudskom algoritmu potrebna je podrška izvana, i pritom u točno određenu razdoblju ili čak momentu sazrijevanja.

I kako je tragično kad je nova vještina, nova potreba dozrela iznutra, a propušteno je vrijeme, svijet [izvanjski] ne izlazi ususret tim potrebama. I tada dolazi do kočenja, do potpune blokade... (Ulickaja 2007: 150)

O fundamentalnoj uzajamnoj povezanosti mikrosvijeta i makrosvijeta, čovjeka i prirode govori već činjenica da je, prema zapažanju Pavla Alekseviča (koji se poziva na osnivača heliobiologije Aleksandra Leonoviča Čiževskoga (1897–1961)), samo začecé povezano s "prirodnim ritmovima i vremenskim zonama". Tako npr. neke žene ne mogu zatrudnjeti u noćnim satima. Stoga je mnoge parove Pavel Aleksevič slao na neko vrijeme na istok – u Novosibirsk ili čak u Habarovsk. Štoviše, pri začecu može imati ulogu čak i vrijeme dana. Otuda je ginekolog izvodio svoju tipologiju djece: "dijete podneva, dijete zore, dijete večeri".

5. UMJESTO ZAKLJUČKA: GOLOTINJA I SVETOST TIJELA

17

Biblija zastupa stav o prvotnoj svetosti (pozitivnosti) i tijela i sveukupna stvorenoga svijeta: "Jahve, Bog, napravi čovjeka od praha zemaljskog i u nosnice mu udahne dah života. Tako postane čovjek živa duša" (Post 2,7). "Prah zemaljski" valja ovdje razumjeti kao materijal za *tijelo-meso*, što je jasno vidljivo iz procedure stvaranja Eve: "Tada Jahve, Bog, pusti tvrd san na čovjeka te on zaspao, pa mu izvadi jedno rebro, a *mjesto zatvori mesom*. Od rebra što ga je uzeo čovjeku napravi Jahve, Bog, ženu pa je dovede čovjeku" (Post 2,21–22; istaknuo J. U.). Riječ *basar* "meso, mišićno tkivo" može upućivati na *tijelo*, ali i na *rod te cijelo čovječanstvo*. "Hebrejski nema izraza za 'tijelo': Novi zavjet nadopunit će taj manjak razrađujući pokraj izraza *sarks* izraz *sôma* (usp. Rim 7,5 i d.; 7,24 i d.)" (*Jeruzalemska Biblija* 2004: 15)).

¹⁰ Usp. u Mandel'stama: "Byt' možet, prežde gub rodilsja šopot, / I v bezdrevnosti kružiljsja listy / I te, komu my posvjaščаем opyt, / Do opyta priobreli čerty" (*I Šubert na vode, i Mocart v ptič'em game...*, Mandel'stam 1990: 202): "Moguće je, prije usana rodio se šapat, / I u bezdrvnosti letjeli su listovi / I oni kojima posvećujemo ogled/iskustvo / Prije ogleda/iskustva stekli su crte/osobine".

Veoma se važnim čini biblijsko upućivanje na prirodnu i, po svoj prilici, svetu prvotnu golotinu prvih ljudi: "A bijahu oboje goli – čovjek i njegova žena – ali ne osjećahu stida" (Post 2,25). Stvar je u tome što će poslije, kad ljudi pojedu plod s drveta spoznaje dobra i zla, tj. kad im se "otvore oči", upravo golotinja ljudskoga tijela biti *prvo zlo* (ili tek *mogućnost zla?*) koje će ugledati/spoznati. Drugim riječima, otkriće golotinje nedvojbeno se povezuje s fenomenom zla, tjelesne muke, starenja i smrti. Golotinja se pokazuje kao ljudsko otkriće seksualne žudnje, ali isto tako i egzistencijalne usamljenosti, otuđenosti, ranjivosti. Zato će Hegel u *Filozofiji povijesti* istočni grijeh povezivati s formiranjem čovjeka kao čovjeka, a to znači: s formiranjem ljudske samosvijesti, razdvajanjem jastva i "rastavljanjem od općega božanskoga duha".¹¹

Kristovo utjelovljenje valja smatrati svojevrsnom obnovom prvotne svetosti tijela (i materije). Evandjelja nas upućuju na četiri aspekta (ili četiri razine) Kristova tijela: 1) fizičko tijelo (koje treba hranu, piće, odmor); 2) preobraženo tijelo (kako se očitovalo na gori: "I zasja mu lice kao sunce, a haljine mu postadoše bijele kao svjetlost"; Mt 17,2); 3) euharistijsko tijelo (transsubstancijacija – pretvorba kruha i vina u tijelo i krv Kristovu); 4) uskrslo tijelo Kristovo (koje, doduše, još ima vidljive tragove rana i uboda, ali bez problema prolazi kroz zatvorena vrata). Tim se aspektima može pridružiti peti aspekt – preobraženo postzemaljsko Kristovo tijelo na nebu (usp. slučaj 2). Kako se čini, upravo će buduće uskrslo, preobraženo i besmrtno tijelo konačno afirmirati onu *ideju tijela* koja je, sudeći po svemu, na početku i pokrenula njegovu materijalizaciju.

S takvim je biblijsko-kršćanskim nazorima na svoj način u vezi drugi dio romana *Slučaj Kukockoga* (195–278) koji je u cijelosti posvećen prikazivanju događaja i likova s motrišta "trećega stanja". Riječ je o simboličko-realnome putovanju kroz pustinju prepunu različitih kušnja, a cilj tih provjera jest da sudionicima-likovima omogući konačnu pozitivnu tjelesnu i duhovnu preobrazbu, prepoznavanje i zajedništvo. Tako se drugi dio romana pokazuje

¹¹ "Čovjek, stvoren na sliku i priliku božju, pripovijeda se, izgubio je svoje apsolutno zadovoljstvo na taj način, što je jeo sa stabla spoznaje dobra i zla. Grijeh se ovdje sastoji samo u spoznaji: ona je ono grešno i njome je čovjek proigrao svoju prirodnu sreću. Duboka je to istina da zlo leži u svijesti, jer životinje nisu ni dobre ni zle, isto tako ni prosto prirodni čovjek. Tek svijest daje razdvajanje jastva. [...] Spoznavanje kao ukidanje prirodnoga jedinstva jeste istočni grijeh, koji nije slučajna, nego vječna povijest duha. [...] Samo je čovjek duh, tj. sam za sebe. No ta zasebnost, ta svijest ujedno je rastavljanje od općega božanskog duha. Ako ja sebe u svojoj apstraktnoj slobodi usporedim s dobrim, onda je to upravo stajalište zla. Stoga je istočni grijeh vječni mit čovjeka, kojim on upravo postaje čovjekom" (Hegel 1951: 296).

kao svojevrsan citat biblijskoga izvješća o izlasku Židova iz Egipta i njihovu četrdesetogodišnjem lutanju kroz pustinju – kako bi na kraju puta dospjeli u “zemlju kojom teče med i mlijeko” (Izl 13,5). Na tome putu preobrazbe i konačnoga iskupljenja “preobrazbi je [u Ulicke] podvrgnuto sve: misli i osjećaji, tijela i duše” (Ulickaja 2007: 277). Ali neće svi putnici doći do svojega cilja, tj. do konačne pozitivne preobrazbe i žudene punine...

LITERATURA

- Denegri, Daniel. 2013. “Dugi put do Higgsova bozona”. U: *Hrvatska revija* 4: 4–11.
- Gricanov, Aleksandr Aleksevič. 2001. “Telo”. U: A. A. Gricanov, M. A. Možejko. *Postmodernizam. Ėnciklopedija*. Minsk: Interpresservis, Knjižnyj Dom: 826–830.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. 1951. *Filozofija povijesti*. Zagreb: Kultura.
- Ivanov, Vjačeslav Vs. 1999. “Nečet i čet. Asimetrija mozga i dinamika znakovyh sistem”. U: Ivanov, Vjačeslav Vs. *Izbrannye trudy po semiotike i teorii kul'tury, tom I*. Moskva: “Jazyki ruskoj kul'tury”: 379–602.
- Jeruzalemska Biblija*. 2004. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Kutleša, Stipe (ur.). 2012. *Filozofski leksikon*. Zagreb: Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”.
- Lejbnic, Gotfrid Vil'gel'm (Leibniz, Gottfried Wilhelm). 1982. “Opyt rassmotrenija dinamiki. O raskrytii i vozvedenii k pričinam udivitel'nyh zakonov, opredeljajuščih sily i vzaimodejstvija tel”. U: Gotfrid Vil'gel'm Lejbnic. *Sočinenija v četyreh tomab. Tom 1*. Moskva: Akademija nauk SSSR, Institut filosofii, Izdatel'stvo “Mysl'”: 247–270.
- Lejbnic, Gotfrid Vil'gel'm (Leibniz, Gottfried Wilhelm). 1989. “Opyty teodiceii o blagosti Božiej, svobode čeloveka i načale zla”. U: Gotfrid Vil'gel'm Lejbnic. *Sočinenija v četyreh tomab. Tom 4*. Moskva: Akademija nauk SSSR, Institut filosofii, Izdatel'stvo “Mysl'”: 49–139. Internet, 29. prosinca 2014.
- Mandel'stam, Osip. 1990. *Sočinenija v dvuh tomab. Tom pervyj*. Moskva: Hudožestvennaja literatura.
- Ogurcov, Aleksandr Pavlovič. 2010. “Telo”. U: *Novaja filozofskaja Ėnciklopedija v četyreh tomab, t. 4*. Moskva: Mysl': 25–28. Internet. 24. travnja 2014.
- Puljak, Ivica. 2013. “Otkriće Higgsova bozona detektorom CMS u CERN-u”. U: *Hrvatska revija* 4: 16–19.
- Rahner, Karl i Herbert Vorgrimler. 1992. *Teološki rječnik*, Đakovo.
- Toporov, Vladimir Nikolaevič. 1983. “Prostranstvo i tekst”. U: *Tekst: semantika i struktura*. Ur. T. V. Civ'jan. Moskva: Izdatel'stvo “Nauka”: 227–285, 298–300.
- Ulickaja, Ljudmila. 2007. *Kazus Kukockogo. Roman*. Moskva: Ėksmo.
- Užarević, Josip. 2005. “Nejrosemotičeskoe telo”. U: *Telesnyj kod v slavjanskib literaturab*. Ur. N. V. Zlydneva. Moskva: Institut slavjanovedenija RAN: 256–269.
- Užarević, Josip. 2011. *Möbiusova vrpca. Knjiga o prostorima*. Beograd: Službeni glasnik.

Veljak, Lino. 2011. “Tijelo”. U: *Filozofski leksikon*. Ur. Stipe Kutleša. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža: 1164–1165.

Abstract

THE IDEA OF THE BODY (EXEMPLIFIED ON *THE KUKOTSKY ENIGMA* BY LYUDMILA ULITSKAYA)

The first part of the paper discusses the construct of the body in different disciplines and cultural contexts, and the conceptualisation and phenomenology of the body in European cultural traditions (materialism, idealism, Greece and Judeo-Christian tradition; body, space, spatiality). With this in mind, the second part of the paper examines the elements of the poetics of the body in the novel *The Kukotsky Enigma* by Lydmila Ulitskaya. The proposed analysis focuses on the phenomena such as the third state, the temporal coding of bodily programmes, and considers the mutual conditioning of internal and external (spiritual and corporal) functions. The last part of the paper raises the issue of nudity and sanctity of the body in the framework of Biblical and Christian axiology.

Key Words: body, culture, Lyudmila Ulitskaya, *The Kukotsky Enigma*